

VII. ARAD A XII. SZÁZADBAN.

II. Béla és Borics. Az aradi gyűlés 1136-ban. Ilona királyné beszéde. 68 úr lemészároltatása. Ez esemény jelentősége. Arad első prépostjai. Egyházi intézmények. A pankotai apátság. A Jánoslovagok Tóton, a templomosok Temován. »A pernahájderek«. Dienesmonostora. Imre király s Elvin és Boleszló püspökök.

Harczi lárma hangzott Arad térségein a XI. század elején s végén is harczyi lárma töltötte azt be. 1089-ben *Kopulcs* vezér a kúnokkal és besenyőkkel feldúlta, fölégette Erdélyt, Békést és Bihart és Zarádon, Aradon át pusztítva vonult a Maros tulsó oldalára. Szent László azonban utána eredt s a Temes-folyónál szétverte csapatát, elszedte foglyait, zsákmányait. A beszédes monda csodás részleteket emleget e hadjáratról s ha a leírás talál, valahol Arad térségein kell vala történnie annak a csodának, hogy a király imájára szarvasokat és bivalyokat küldött Isten az éhező sereg táplálása végett.

Monda és történelem sajátságosan egybevegyül még II. vagy vak Béla király uralkodása egyes részeinek elbeszélésében is. Boricsot, ki Kiebben született s kit anyja, Eufémia orosz földön, orosz szellemben neveltetett, Kálmán király nem ösmerte el a maga fiának; Magyarországbán azonban sokan hitték, hogy II. István halála után őt illeti a korona. A király, Álmosnak és az ifjú Bélának megvakíttatása után, egyideig csakugyan reá gondolt, mint utódjára; később azonban üldözte őt s a sors úgy hozta magával, hogy Álmosnak és Boricsnak, kik mindketten egyazon országra vágytak, a görög császár vendégszeretetét kellett igénybe venniök¹⁾. Ez idő alatt *Ottmár* (aradi?) főispán és Pál püspök fölfedezték a beteg II. István előtt, hogy él még Álmos megvakított fia, Béla herczeg; mire a gyermektelen király azonnal udvarába hozatta őt, utódává tette s megérte azt az örömet, hogy az Ilona szerb herczegnővel egybekelt Bélának fiát, a kis Gézáat még karjaira vehette.

1131. ápril 28-án a nemzet *II. Béla* fejére tette a koronát. Borics azonban, mint Kálmán fia, mostoha bátyjának halála után magát tartotta

¹⁾ Századok, 1886. — 425. l. és *Hodinka*, Tört. Tár, 1889. — 425. s köv. II.

törvényes örökösnek; visszatért, hogy jogait kivívja s Béla hívei közül is többet vont a maga pártjára. Ezek közé tartozott Tivadar, az Aradban és Zarándban otthonos Simánd-nemzetség¹⁾ egyik tagja is; ellenben őszinte hívei maradtak *Bod comes* és *Gáb urak*²⁾, kik a csatatéren személyesen is kitüntették magukat. Mindkettőnek emlékét helynevek örökítik Arad-megyében.

1132—1134-ig teljes hevességgel folyt az ellenségeskedés s orosz hadak élén többször bekalandozta Borics Felső-Magyarországot³⁾. Az orosz befolyás Magyarországon, már az Árpádok alatt, a Balkán-félsziget északi részén elterülő hűbértartományok feláldozását, vagy legalább koczkáztatását jelentette s jelentett volna talán egyebet is. Mert a XII. században hazánk szláv lakossága az akkori népességnek jóval nagyobb százalékát tette, mint a mai.

Az 1135-ik, kissé nyugalmasabb évet, úgy látszik Aradon töltötte a király s ekkor-tájban alapította annak prépostságát. A következő évben, midőn a templomépítés ellenőrzése végett ismét Aradra ment, épen e városba hívta össze az országgyűlést⁴⁾. A délvideket azért is választhatta, hogy közelebb legyen szerb rokonaihoz, kiktől Borics ellenében támogatást remélhetett; de azért is, mert épen Aradnak főispánja, *Ottmár* sze-

¹⁾ Aradmegyében a török uralom előtt öt Simánd volt. (*Pesty*, Helynevek, 41. l.) Ez a nemzetségnek egyetlen említése. *Thuróczy* Schwandtnernél, *Script. Rer. Hung.* I. 143. *Nagy Gyula* (Századok, 1870. — 701. l.) fölveszi a nemzetségek közé. — ²⁾ *Márk* krónikája, XCI. lap. — ³⁾ *Wertner* (Boris und Rostislav. Berlin, 1889.) azt vitatja, hogy 1133. (szerénte egy évvel az aradi gyűlés) után Borics nem csatázott többé vak Bélával. Ez helyes ugyan, ha nem egyezik is a krónikákkal; de értelme csak az aradi gyűlés idejének kiigazításával lesz. — ⁴⁾ *Bartal* (Commentarii, II. 74.) az aradi gyűlést 1132-re, az esztergomit (75. l.) 1136-ra teszi. A legtöbb történetíró (Horváth, Szalay stb.) közvetlenül Béla trónralépése után említi ez eseményt. Azonban *Thuróczy* szerént is (II., 64. fej.) a gyűlést már akkor tartották, mikor az ország megerősödött Béla király kezeiben, mit csak 1136. táján lehetett elmondani. A gyűlés idején Bélának — szerénte s *Márk* krónikája szerént — négy gyermeke volt, holott, 1130-ban nősülvén, 1132-ről, vagy épen 1131-ről ilyesmit mondani képtelenség. *Katona* (Hist. Crit. III. 500.) a chronologiai nehézségeket tekintetbe véve, már az 1136. évet fogadta el az aradi gyűlés idejéül. Szalay szerént (I. 248.) »ha az aradi gyűlés 1136-ban tartatott volna, Borics kísérletei Béla végéveire esnének; már pedig melyik komoly történetíró vetné Borics és Boleszláv vállalatát 1132—4-nél későbbre?» De ha, Szalay szerént, azon fordul meg a dolog, hogy az Aradon lemészároltak rokonai Boricsot az ország elfoglalására hitták meg, ott van bizonyosságul egy, az események után csak 80—90 évvel író férfiú, *Boguchval* poseni érsek (Monum. hist. Poloniae, II. kötet, 516. l.), ki szerént 1135. után (tehát 1136-ban) a halicsiak s a magyarok közösen kérték Boleszlávot az »elűzött« Borics »király« visszahelyezésére. Vak Béla s a lengyelek tényleg csak 1137-ben kötöttek békét. Egyébiránt az aradihoz hasonló jelenet a Sajó mellett is történt volna; valószínű, hogy a saji véres és zajos tábori gyűlést utánozta az aradi országgyűlés, mely annyi belviszály után drasztikus példát akart nyújtani; s ha 1136—1146. között Borics eltűnt a szemhatárról, az épen azt bizonyítja, hogy a példa hatott s a pártosok megfélemltek.

rezte meg számára II. István kegyelmét s vele a trónt, úgy, hogy a vezetése alatt levő megyében mindenesetre biztosan érezhette magát.

Tárgyalásra, úgy látszik, egészen közönyös dolgok voltak kitérve; különben nem jelentek volna meg oly nagy számban Borics hívei, kik

II. Béla király. (Thuróczy 1488. évi krónikájában).

újabb, nyílt föllépésre nem találván alkalmasnak az időt, az ellenök táplált gyanút épen tömeges megjelenésökkel akarták eloszlatni. Szabad ég alatt gyűltek össze: «szőke Maros mellett kiszegett térségen emelvén lengő sátraikat¹⁾». Emelkedett helyről mutatta meg férjét Uroz leánya, Ilona ki-

¹⁾ *Csucsor* az Aradi Gyűlésben.

rályné a sokaságnak, mely már közel három évtized óta nem látott országgyűlést. Innen szól a néphez, melyre magában véve is mélyen hatott az a szokatlan jelenet, hogy országos dolgokban asszony szól a király helyett, kinek trónját fiacskái környezték!).

«Híveim, — nemesek, öregek, ifjak, gazdagok és szegények! — kezdé a királyné. — Hallgassatok meg! Mivel az Isten mindnyájatoknak ép szemet adott, szeretném hallani, miért fosztották meg szemeitől urunkat, királyunkat s kiknek tanácsából történt ez? Mondjátok meg nyíltan s rajtok ezen helyen hűségesen boszút állván, számoljatok róluk. Mert, ime, királyotoknak az Isten két szeme helyett négyet (négy fiút) adott!»

Quo regnate: regina he

lena habito p̄silio regis ⁊ baronū fecit p̄gregatiōez generalē in regno iuxta arad. Illa igif die dicte p̄gregatiōis dū rex sedisset sup soliu regni sui: venit regina cū filijs suis ⁊ sedit circa regez. Dixit aut ad pplm̄ vniuersū. Oēs fideles: nobiles: senes: ⁊ iuvenes: diuites ac pauperes: audite. Eū cuiqz n̄m̄ de⁹ v̄sū dederit natura lē: volo audire cur dñs n̄r rex suis oculis sit prius⁹: ⁊ quoz p̄silio hoc sit actū mō mihi p̄palate. ⁊ eos fideliter in hoc loco v̄ndicātes nobis de ip̄sis finē date. Ecce enī de⁹ regi n̄ro p̄ duob⁹ oculis dedit filios q̄tuor. Facta igif hac voce irruit oīs ppl̄us sup illos barones quoz p̄silio rex obcecari fuerat: ⁊ quosdā ex ip̄sis ligauerūt: quosdā v̄o detrucauerūt: sexaginta aut ⁊ octo p̄phanos ibidē crudeliter occiderūt: ⁊ oēs successores eoz tā v̄rtqz mulieres eodē die sūt registrati. Insup oīs illoz possessio eccl̄ij cathed̄ralib⁹ est diuisa. ⁊ sic oēs ville p̄ditionales de hūgaria donatiōes regū noiant.

Regina
helen.

Sexaginta
⁊ octo.

Oēs
ville.

Az aradi gyűlés leírása Thuróczyánál, 1488.

A beszéd, melyet csak egy kétszázad múlva írt krónikából ösmernünk, nem volt remeke a logikának s bizonyosan csak a zavarok okairól folytatott vita hevében, a pártosok újabb mozgalmaira tett célzások hallatára mondotta el a királyné. Ereje nem is az előre való meggondolásban, hanem a váratlanságban s abban a szenvedélyben rejlett, melylyel egy szép asszony lépett föl deli férjének megnyomorítói ellen²⁾. Ötödik éve uralkodott már a király; részvétre indító álmatag arczát megszokhat-

1) Géza, László, István és Álmos. Az alábbiak főképp Márk szerint (Marci Chronica de gestis Hungarorum. A latin szöveg a XCII—III., a magyar LXXXIX—XC. lap) és Thuróczy után (II. könyv, 64. fejt.). Bonfini (VI. könyv, 11. tized, 255. l.) népszerűen átírta Heltay (Magyar Krónika, 192—3. l.). Pethő Gergely (Magyarok Krónikája. Pozsony, 1742.) az 1131. évnél beszéli el az eseményt. A beszéd közben szerintök a király gyakran intette mérsékletre »az asszonyt és kéri vala, hogy elfelejtené haragját.« — ²⁾ Szalay (Magyarorsz. tört. I. 248.) nem tekinti komoly történetírónak, kik átrták történeti munkájukba a személyeket és dolgokat a maga teremtő elméjéből merítő Bonfininak az aradi or-

ták hívei. Ily hosszú idő után alig juthatott eszébe Ilonának, hogy óvatosan megfontolt terv szerént fenýítse a gyanútlan urakat. I. Béla alatt a várkatonaság meglephette és szétmorzsolhatta a Hadúrhoz visszatérni óhajtó népet; II. Béla alatt a külfölddel alkudozó s a diplomatiiai cselszövényekhez értő pártos urak nem engedték volna meg, hogy oly durva csellel főzzék le őket. Borics sokszoros támadásai után békúlni, az ország állapotait rendbehozni gyűlt össze a nemzet. Hogyan maradhattak volna el a szemrehányások? S mikor egy királyné a tárgyias vitát egyszerre csak azzal vágja ketté, hogy csupán azt ragadja ki belőle, mi az ő szerelmének legnagyobb keserúsége — s nem törődve az ország jelen érdekeivel, csak a múltra, arra gondol, hogy a most békejobbot nyujtok örökre nyomorékká tették urát és azután ő, az asszony híjja föl a leventéket, hogy álljanak boszút egy férféért: ezen jelenet hatása alól még akkor sem vonhatták ki magukat a hű urak, ha egyszerűen csak lovagok lettek volna¹).

A királyné beszéde azonban csupán kiszakasztott rész az országgyűlés tárgyalásaiból. Előzményei nélkül még akkor is érthetetlen, ha tudjuk, hogy hatszáz év mulva egy másik szép királyasszony szintén rajongókká tette «hű magyarjait». Az Ilona beszédére vonatkozó hagyománynak van ugyan magva, a történetíró azonban alighanem históriás éneket használt forrásúl; históriás éneknek pedig nagy oka van több súlyt fektetni a személyre, mint magára a tárgyra. Előzőleg fölfedhették már az országgyűlésen, hogy — a mi valóban úgyis volt — Boricsék ujabb pártütésen török fejéket s kimutathatták, hogy e pártütés aknamunkái nagyon előhaladtak. Ekkor, már amúgy is elkeseredve, teljes drámai erővel hatott rájuk a szerelmes királyné boszút lihegő szenvedélye s mindenesetre e beszéd adott alkalmat, hogy elemi erővel törjön ki dühök a diplomatizáló hazaárulók ellen. Előre elrendezett szinpadias jelenet nem keltett volna ily vihart.

A hely színén hatvannyolcz pártos urat kaszaboltak össze. A mit a nép tett, a féktelen szenvedély, végső elkeseredés műve volt. A mit a modernebb «lettres de cachet»-kban gyűlöl az igazságérzet, nem hagyja jóvá

szágyűlésről szóló s magukat érdekességök által behézelgő adatait. Csakhogy ilyes drámai leírást, Bonfini előtt majdnem másfélszázaddal, már Márk is felhasználott s ha teljesen igaz is Szalay megjegyzése, hogy »a beszéd, melyet a chronographus Ilona szájába ad, nem hiteles okírat«, már félezredév előtt annyira átment — bizonyosan az igriczek útján is — a köztudatba, hogy a *komoly* történetírásnak is számolnia kell vele. S talán azt mondhatjuk, mit *Sybel* (Gesch. des I. Kreuzzugs, 185.) mond II. Orbán pápa clermonti világrázó (1095.) beszédéről, hogy »a komoly történetíró számára, ha nem akar bízni a mellékesemények leírásában és az olvasók nagy képzelőerejében, nem marad egyéb hátra, mint az önálló alkotás és annak megkísértése, hogy kigondolja az igazságot«.

¹) *Garay* Jánosnak, a költőnek, egy megjegyzése szerént (Összes költ. 1058. l.) Ilonát nem lehet furiának festeni. »Ő sem angyal, sem ördög; tette helyzete által lélektanilag indokolva, női és anyai szerelme által épen szelídítve van.«

az aradi vértettben sem. S mégis van valami, a mi fölötte áll a paragrafusok szerint ítéltető igazságnak s a mi törvényerőt ad a szenvedély kitörésének. Nem is egy példát mutat a magyar történelem, mikor magában az országgyűlésben ömlik vér s mikor a köztudat, vagy akár a közgánú, már ítelt is egyszersmind. Talán kitűnt utóbb, hogy ártatlan a *személy*, de sohasem tűnt ki, hogy rossz lett volna a *czím*, mely alatt bosszújuk sujtott: «Ha valaki hűtelenné válnék a fejedelem iránt, vagy viszályt támasztana közte s vérrokonai közt, a bűnösnek vére folyjon, mint a szerződő vezérek vére folyt az eskünél, melyet Árpáddal egyetemben végrehajtottak.» De ha már az Aradon leöltek nagy száma is mutatja, hogy nem csupán Béla vakságának okozói bűnhődtek, hanem hogy a nemzet fölgerjedt haragja a későbbi békerontókat is sujtotta, még inkább tanúsítja ezt az aradi országgyűlés további magatartása. A jelenlevő gyanúsak egy részét börtönbe hurczolták, aztán meghigadva láttak az ítélet kimondásához. Még aznap «rovásba foglalták» Borics meg nem jelent legfőbb pártosait, birtokaikat pedig a székesegyházak közt rendelték széosztani. Ez is mutatja, hogy a szörnyű elégtétel vételénél nem játszott közbe alacsony önérdék.

Az aradi gyűlés. (Márk krónikájából, 1358.)

Az áldozatok vagyonából kétségkívül kijutott az épülőfélben levő aradi egyháznak is. Talán e körülménynek kell tulajdonítnunk, hogy a prépostságnak Erdélyben s a Dunán túl is voltak ősi, azaz az alapítás idejében kapott javai¹⁾. Azon alapító oklevél, melyet II. Béla bocsátott ki a prépostság részére, fölötte hosszúnak tetszhetett — ötven év mulva — Imre királynak; a könyvalakban írt privilegium azonban, melynek ma csak csekély töredékét ösmerjük, ha előkerül valaha, egyedül hozhat fényt a történelemnek e még homályos részébe. Költők, történetírók beszéltek e

¹⁾ Imre királynak 1197. évi oklevele szerint »ultra sylvas et ultra Danubium.« *Karácsonyi* (Tört. Értes. 1890. — 2. 1.) szerint Imre király Székesfejérvárról az aradmelleki birtokokat is dunántúliaknak mondhatta. Ha azonban tudjuk, hogy az adományozó Béla király azelőtt Tolnán tartotta udvarát, hogy tehát itt közvetlen birtokai is voltak, a »Dunán túl« elnevezéssel szemben aligha kell túlságosan aggodalmaskodnunk.

híres országgyűlésről; költők mint historikusok, történetírók mint poéták, kik hiába esengtek, hogy

»Majd mikor a késő század maradéka Aradnak
Térmezejére jövend, fölsóhajt lelke mihozzánk
S kiseded gyermekinek mutogatva, beszélteni fogja:
Álmosi Béla alatt itt gyűltenek össze atyáink
S hosszú vitáik után itten békültenek össze!«¹⁾

A felkonczolt urakat, «az óriás vak király föllázadt fiait» népies hagyomány szerint a glogováczi öt halom alá temették.

Maga Béla király, úgy látszik, azután is gyakrabban tartózkodott Aradon. A korából talált pénzekon kívül²⁾ emlékét jobban őrzi azon hagyomány, hogy 1141-ben az általa épített templomban³⁾, a nép szerint pedig a mikelakai erdőben egy kövekkel kirakott üregben választotta örök nyugalma helyét⁴⁾. Az adat maga ugyan téves, mert vak Bélát Székesfejérvárott temették el⁵⁾, de megmagyarázható; mert hiszen idáig minden magyar király egy-egy általa emelt templomban kívánt pihenni s Béla, ki felesége, Ilona emlékére a Duna partján a szent Ilonáról nevezett földvári apátságot alapította, az aradit talán csakugyan azon szándékból kezdte építtetni, hogy tetemei majdan ott pihenjenek. Vagy talán a 68 véres árnyék tartotta vissza, hogy valóban odatemetkezzenek? Annyi tény, hogy csak e két alapítását ösmerjük; a pannonhalmi, dömösi, bozói és spalatói egyházakat csupán bővítette, gazdagította.

Arad-Zarándban is az egyház gazdagítása képezte a királyok és urak gondoskodásának egyik legfőbb tárgyát. 1156-ból már név szerint is ösmerjük *Primogenius* aradi prépostot⁶⁾, kinek utóda, *Richard*, Imre királytól a káptalan alapítólevelének megerősítését kieszközölte. «Mivel — úgymond 1197-ben a király⁷⁾ — idő folytán és az emlékezet homályosodásával a mulandóság, mely változni szokott és a feledés, mely az elmének vetélytársa, felforgatja a dolgok rendjét, azért az emberi okos eszélyesség későbbi korra nézve is gondoskodni akarván magáról, elhatározta, hogy czélszerű okiratok segítségével óvja meg az emlékezetet a feledékenység veszélyé-

¹⁾ *Czuczor* Gergely: Az aradi gyűlés. Hősköltemény 5 énekben. (1828.) A magyar királyához való hűségét dicsőíti. Toldy szerint (Irodalomtört. II. 43.) »a korrekt compositio, szigorú indokolás, a karöltve fejlődő emberi és politikai érdek, e ritka erő dagály nélkül, a nyelv és technika bevégzett szépsége azt költészetünk legnemesebb művei közé emelik.« Tartalmát ösmer tettem az »Álföld«-ben. (1886. — 208. sz.) P. Nagy László szintén írt egy historias verset »Az óthalmi tor« czímmel, s a gyűlést az »Árpádok«-ban *Garay* János is megénekelte. (Összes költem., 2. kiadás, 485—7. l.) — ²⁾ Glogováczon 1810-ben az urad. kocsmá alapjának ásatásakor számos ezüstpénzt ástak ki valamelyik Béla király korából. ³⁾ *Ranzan*, Epitome rerum Hung. (Schwandtnernél, Script. I. 334.) s utána többen, pl. *Fábián*, I. 129. — ⁴⁾ Helyi hagyomány. — ⁵⁾ *Márk* Krón. XCI. l. *Thuróczy*, II. 64. s utánuk a legtöbb történetíró. — ⁶⁾ *Knauz*, Monum. eccl. Strigoniensis, 108. l. Arad itt Urodnak van írva. — ⁷⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. I. 228. *Wenzel*, Árpádk. új okm. I. 85.

től.» Azonban a közvetlenül megyénkre vonatkozó ezen első, kétségtelen évszámmal kiadott oklevél is mindjárt abba a hibába esik, hogy II. Béla alapítólevelének csak egy töredékét közli, csupán általánosságban jelentvén ki, hogy «ha valamely másodrangú, vagy másodrendű makacs és engedetlen személy daczolni merne a király jelen parancsával, a mindenható Isten haragját vonja magára s nagyobb mértékben fogja érezni a király neheztelő ítéletét és szigorúságát.»

Az «elme vetélytársa», a feledés, míg egyes régi *egyházi intézményeket*, melyek valaha e megye területén virágoztak, homályba borított, másokat viszont, talán csak a helynevek hasonlóságán indulva, jogtalanul helyezett át Arad-Zarándba. Sohasem volt például apátság Világoson¹⁾, nem volt ilyen Székudvaron²⁾ s nem Kőben, a mai Kuvinban³⁾.

1) A bold. szűz nevére 1190-ben alapított »abbatia de Lucentia« (Katona, Hist. Pragm. 688.) *Fábián* szerint (I. 70. és 112.) a világosi apátság volna s valaha a cisztercieké lehetett. Romjait a város keleti oldalán keresik. Azonban 1795-ben is mint a *győri* püspöki megyéhez tartozót ajándékozza a király az »abbatia BMVirginis de Lucentia«-t. (Orsz. It. Lib. Reg. Dign. 1795. — 365. l.) Magának a csanádi egyházmegyének schematismusa (1880. — 113. l.) beéri azzal, hogy az apátságnak 1190-ben III. Béla által történt alapítására nézve *Fábiánt* és *Hunfalvyt* (Magyarország és Erdély képekben, 306.) említse, holott ők sem idézhettek oklevelet. A schematismus szerint a világosi plébánia teendőit eleinte az apátság papjai végezték. Azonban a török hódítást megelőző időkből Világost, mint községet, nem ösmerjük, *Sirinek* pedig külön plébánosa volt. — 2) Székudvar mellett nyomósabb érvek szólnak. *Czikador* a ciszterczita rend legrégibb monostora hazánkban; még II. Géjza idejében, 1142-ben alapították. 1212-ben *Sekudvornak* (Székudvarnak), majd *Sicodornak* stb. írják, Székudvart pedig ma tényleg *Szokodornak* hívja a román nép. Meg is mutatják Székudvar piaczn az apátság romjait, illetőleg az azok helyére épített urasági pinceszét. Sőt azt a mesét is hallottam a székudvari ciszterczita zárdáról, (igaz, hogy néhányan, pl. *Fényes Elek*, Magyarorsz. leírása, II. 430., ezt kinn a határban, a Kőrös mellett levő török várban gyanítják), hogy azokon, kik romjainak közelében hálnak, boszút áll az alapító szelleme; fektőkben megfordítja őket s lábaikhoz teszi a párnát. *Gr. Wenckheim József* e romok közt ásatásokat rendelt el s a sírboltban (?) csontvázakat s ereklyéket találtak. (Archaeol. Ért. VIII. 238. l., *Keller József* tudósítása.) *Fábián* (I. 108.) szerint két czikadori apátság volt; egy a pécsi, egy a csanádi püspökségben. Okoskodása szerint az oklevelek nem teszik ki mindig, hogy az illető apátság a pécsi megyében volt; a pápák különben is egyszerre bíztak némely dolgot a csanádi püspökre és a czikadori apátra; pl. *Kalán pécsi püspök* ügyének megvizsgálását. Ez utóbbi oklevélben azonban világosan ki van téve, hogy a czikadori apátság maga is a pécsi egyházmegyében fekszik. Ezt ő hibának tartja; mert alig hihető, hogy *Kalán* megvizsgálására a pápa saját megyéjébeli papot küldött volna ki s mert az első levélben az egyházmegye egyáltalán nincs megnevezve. Hátha még azt is hozzátenné, hogy a Székudvarról Bökényfelé vezető országúton már 1394-ben állt Szék (l. *Haan-Zsilinszky*, Békésm. 56.), pedig tudvalevő, hogy Széken a benedekrendieknek volt apátságuk (*Fuchhoffer-Czinár*, II. 89—90.) s hogy a kettőt egymás mellett emlegetik, sőt egynek is veszik! S még az is tény, hogy Székudvar, Szokodor és Szék neve leghamisíthatlanabbul épen Aradban maradt fenn, míg a Dunántúl Czikadort Bata-széken keresik; Szék nevű hely most is van ott. Azonban nincs kitéve a megye egy 1353. évi oklevélben sem, melyben a czikadori apát s konventje egy Székmal nevű szőlőhegyet engednek át jótévjűeknek, *Tötös mesternek* (*Zichy-okmánytár*, II. 501.), de egy 1371. évi

A zombolyi főesperességben kétségtelenül csak egy régi apátságot mutathatunk ki, t. i. a *pankotait*. Ezt ösmeretlen jótévő alapította a bold. szűz tiszteletére s a monostorba benedekrendieket helyeztetett¹⁾. 1219-ben a pankotai apát már mint bíró ítelt a pankotaiaknak két pankotai ember ellen emelt panaszában²⁾. Úgy látszik, a XII. század második felében keletkezett; 1219-ben valami Endre nevű úr volt a patronusa³⁾. Legrégibb birtokai közül Úrit említik, mely Oszlár falu szomszédságában feküdt⁴⁾.

Ugyanezen időre, t. i. a XII. század végére esik a jánoslovagok *tóti* (most taucazi) konventjének alapítása is, hacsak föl nem teszszük, hogy az első alapításúak — a II. Géza idejében jöttek — közé nem tartozik⁵⁾. 1187-ben III. Orbán pápa már a jánoslovagok egyházai közt említi⁶⁾. 1238 jan. 24. IV. Béla a jánoslovagoknak a Maros folyón hat hajót ajándékozott s nekik adta Asszonylaka falut is a Maros mellett⁷⁾; ugyanakkor azonban hallgat *Tótról*, mely különben 1272-ben is az esztergomi lovagok faluja gyanánt szerepel⁸⁾. Lehet, hogy csak egyszerű egyház volt⁹⁾, de hihetőbb, hogy monostor is állott ottan. Mai napig is igen terjedelmes

oklevélből kitűnik, hogy e hegy Czikador határában van, mint ezt nyíltan említi is a László úr és az apát közt folyó perben eljáró pécsváradi konvent (u. o., III. 417.) Mit keres Székudvar határában hegy és pécsváradi konvent? Határozottan a dunántúli Czikadorról szól u. o. III. 486., 488., 620.; IV. 55., 255., 263., 296., 475., 575., 587. I. Érdekes, hogy 1391-ben (IV. 475.) és 1394-ben Czikadort Székkel azonosítják. S érdekes, hogy ez ügyekben hol a pécsváradi konvent, hol a kalocsai vagy bácsi káptalan, hol meg a szegszárdi konvent jár el, de sohasem az aradi, csanádi, vagy váradi káptalan. — ³⁾ A kewi benedekrendi szerzetház *Rácz* Károly szerint (Alföld, 1883. júl. 27.) Kuvinban állt s azt Belus herceg, II. Géza gyámja alapította. III. Inczének 1198-ban Saul kalocsai érsekhez intézett parancsa szerint időközben őket az Ábrahám-rend kanonokjai váltották fel; ezek helyébe pedig — mivel sikamlós erkölcsűek és pazarok voltak — az érsek (1198. jún. 14.) az ágostonrendiek bevitelét javasolta. (*Fejér*, CD. II. 336.) Az oklevél nyíltan mondja, hogy a kalocsai egyházmegyében feküdt, mindenesetre Bácsmegeye déli részén s 1229-től kezdve a szeremi püspökséghez tartozott. (*Katona*, I. 84—5., 272—3.; *Rupp*, III. 36—8., *Balics*, II. 2., 288., 291.) Már hogy Arad az Árpádok közt a csanádi, egri, váradi, pécsi, kalocsai és esetleg szeremi püspökséghez tartozott volna, azt nem hihetjük el pusztán azon adatnak, hogy Kuvinban is vannak monustírnak nevezett romok s azon közmondásnak, hogy »a benediktinus a hegyeket szereti.« Annyival kevésbbé, mert a Szerémség határán voltak Magyarországnak akkor leghíresebb szőlőhegyei.

1) *Pázmány* (Syn. dioec. 275.) az ismeretlen apátságok közé sorolja, csak gyanítja, hogy a benzéseké volt. *Fuxhoffer* (Monasteriologia, I. 229. és a Czinárféle kiadásban I. 291.) ez utóbbit bizonyosnak tartja. Őt követi *Balics*, id. h. II. 2.. 189. — 2) Ritus expl. ver. (Bél, Adp. 204—5. l., 43. §.) *Rupp* (Helyr. III. 79.) 1217-et említ évszámúl. — 3) Bél, 205. — 4) 1252-ből. *Wenzel*, Árp. új okm. VII. 338. Úri, Mende és Üllő közt, Pestmegyében fekszik. — 5) *Pázmány* szerint a johannitáké volt. *Fábián* szerint (I. 120.) előbb talán a templomosoknak volt itt manseriájok, utóbb a johannitáknak konventjök; V. Kelemen az előbbi rend birtokait jobbadán úgyis ez utóbbiaknak adta. Azonban Thout már 1187-ben a johannitáké s így azt nem kaphatták, mint *Rácz* hiszi (Zaránd, 184.), a templomosok rendjének eltörlése után. — 6) *Knauz*, Monum. Strig. I. 132. — 7) *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 1., 104. — 8) *Wenzel*, Árp. új okm. XII. 93. — 9) *Balics*, II. 2., 315.

romok vannak Taucz határában s a hármassáncz által körített templom környékén tömérdek csontvázat találtak¹⁾.

A templomosoknak egy konventjük volt Arad területén, t. i. a *tor-novai*, vagy *csura-szombati*²⁾. Alapíttatása korát ennek sem ösmerjük, de nem tehetjük azt a XIII. század kezdeténél előbbre. A XVII-ik századig párhuzamosan Csurának vagy Tornovának nevezték. Romjai a Szabadhely (a régi Szombathely) határában, az almaszegi pusztától délre, a ternovai dűlőben most is láthatók³⁾. Lehet, hogy már IV. Béla alatt a jánosvitézek kapták meg Ternovát, mely a Maros mellett feküdvén, Asszonylakkal együtt nagyon alkalmas volt arra, hogy a johanniták hajói ott állomást tartsanak.

Csak könyvhagyomány emlegeti, hogy Aradmegyében a *Szent-György-lovagok* is laktak volna; talán a keresztesháborúk korabeli bajorok, vagy a XV. században III. Frigyes német császár által pártfogolt osztrákok. Tagjai utóbb Isten dicsérete s a pogányok ellen való harcz helyett szívesebben fosztogatták a birtokosokat. Jelvényök medvebőr-palást lévén, a svábok Bärenhäutereknek, az aradmegyei magyarok pedig *pernahajdereknek* nevezték őket⁴⁾. Aradban, mint látni fogjuk, nagyon tisztelték ugyan szent Györgyöt; az itteni rendjéről szóló hagyománynak azonban nincs történeti bizonyossága.

A köleséri főesperességben *Dienesmonostorának* ősrégi ágostonrendi prépostsága a Szent-Lélek imadására volt szentelve. A Makrahegy közelében, a Körös folyón felül feküdt s már 1199-ben mint Dienes comes monostorát említi egy oklevél⁵⁾. Imre király ekkor már Dienes comes unokáit, Becse fiait, Lukácsot és Jánost mint olyanokat említi, kik a monostor javait bűnösen világi czelokra fordítják; elvevén tehát tőlük a kegyúri jogot, ezt Belusnak, azon hely prépostjának kérelmére Onth comes fiainak (János, Jakab, Onth) ajándékozta. Ebből is látszik, hogy a monostor a XII. század közepe táján, II. Géza idejében keletkezett. Boros-Jenő határában, a balukányi malom környékét ma is Barátok rétének (Ritu Kalugyeri) hívja a

1) *Parecz*, 19. s Wagner Jánosnak 1886. hozzám intézett levele. A romok az Orbán (illetőleg Gebhart)-féle birtokon vannak. A szebb köveket állítólag beépítették a silingyiai magtárba. — 2) *Pray*, Prioratus Auraniae. *Fábián*, I. 163. Még 1668-ban is »Czura aliter Tornova« Orodban (Tört. Ért. 1884. — 168. l.) — 3) *Rács* K. (Alföld, 1884. — 125. sz.) szerint a romok hossza 74, szélessége 40, — a belső romok hossza 29, szélessége csak 9 lépés. — 4) *Szirmay*, Hungaria in parabolis (1804). Még jobban utat tört e hitnek *Jókai Mór* (Névtelen vár. 3. kiadás, I. 240.). Pedig a középkorban Arad *svábjait* (mivelhogy nem voltak), nem-igen »mortifikálhatták« e lovagok. — 5) *Knaus*, Monum. Strig. I. 160—1. *Fejér*, Cod. Dipl. II. 373—5. *Fábián*, I. 235—6. Egy másik oklevél szerint egy szigeten, Bethlen falu mellett feküdt. (*Fejér*, VII. 4.. 121.) Bethlen-Ósi közelében valóban volt egy Monostor nevű falu (*Lampe*, Hist. eccl. reformatae, 639.). *Bunyitay* (id. m. III. k., a térképen) Boros-Jenőtől kissé éjszakkeletre, Tamándtól ény-ra tünteti föl. Hogy ágostonrendi premontrai prépostság volt, maga a pápa írja 1390. okt. 10. (Monum. Vatic. I. 3., 67.)

nép, magát a kettős sánczczal körített s terméskövekből és téglákból álló romokat pedig váracskának (csetátyel.)¹⁾.

Az eddigiekből is kitűnt, hogy Arad egyházi ügyei tekintetében *Imre* király uralkodása nem csekély fontosságú; az ő idejéből halljuk először több egyházi intézmény nevét, ekkor van szó először az egyházi kegyuraságról s ő rendezte nemcsak az aradi prépostságnak, hanem — egy év múlva, 1198-ban — a váradi püspökségnek birtokviszonyait is. Ekkor ugyanis megerősítvén jószágaiban szent László váradi egyházát, azt még Bihar, *Zaránd*, Újvár, Heves, Abaújvár és Békésvármegyék vámjának felével, illetőleg egyharmadával gazdagította²⁾. Várad ekkori püspöke, *Elvin* (1189—1200.) maga is a mai Aradmegye éjszaki részén, a Fejér- és Fekete-Körös közt nagybirtokos Becse-Gregor-nemzetség sarja volt s midőn 1192-ben Váradon László király szentté-avatását nagy ünnepélyek közt kihirdette, kétségkívül egyházmegyéjének e részéből is százanként tódultak oda a hívek, kivált nemzetségének tagjai. A váradi püspöknek vérszerénti rokona volt *Boleszló* váci püspök is, II. Béla keresztfia, a levéltárában Arad történetéből sok becses adatot tartalmazó leleszi konvent alapítója; tekintélyes birtokos Arad-Hegyalján, nemcsak öröklés, hanem vásárlások következtében is. Úgy látszik, ő építtette a Makraalján, Nyikád pusztán szent Margit egyházát s így szintén járult Arad vallásos életének emeléséhez. Zaránd- (most arad-)megyei örökölt és vett jószágait ezzel együtt jobbadán a premontreiek leleszi konventjére hagyta. E javak egy részét testvérétől, Elvin püspöktől vásárolta, midőn ez káptalanával meghasonolva, 400 ezüst márkáért eladta vagyona egy részét, hogy Rómába utazva, a püspökségről való letételét megakadályozza³⁾. A vétel Jób esztergomi

1) A Ritu Kalugyeri a Balukánban van, a Mondru Mariucza (a szép Marcsa) nevű kocsmá közelében, b. Atzél Lajos földjén. Két körös- és két szilfa nőtt a sánczoldalon, melyen belül keresztben még két mélyebb árok vonúl. A kövek és zabszalmával égetett téglák nagyobb részét már jobbadán elhordta a lakosság. Ott-jártamkor a magas kukoricza miatt nem tudtam kellően fölvenni a terepet. A romokat már sokan bolygatták. P. Nagy László — mint maga írja (kézfrati naplójának 1855. száma alatt) 1818. ápril első napjaiban »kiment volt Érsek-Apáti (?) romjait látni a Balukánnál, holott sok kincs van régi, 1426. esztendei levele szerint, melyről a kir. fiscust és Platty praefectust tudósította pro tertialitate.« *Bunyitay* szerint (II. 416.) *Pétermonostora* nevű monostor, a dienesmonostorinak társa, a borosjenei vár helyén állhatott, de utóbb mégis inkább Kőtegyán (Bihar) határában keresi azt. *Fábián* szerint (I. 126.) a balukányi romoktól nem messzire »az erdőben egy más régi épület falai is láthatók a halastóval együtt. Ez utóbbi nagyobb lehetett — úgymond — a gazdagabb veresbarátoké, a másik, kisebb, épen az országút mellett, az observansoké.« 1804-ben Oroszy Antal 92 esztendőös borosjenei lakos állította, hogy az ő apja ott, hol a borosjenei határban a tamándi erdő és pusztá fekszik, a Balukánnál egy nagy monostort és kéttornyú templomot látott. (P. Nagy, Arad tört. kézfratban, V. 108.) — 2) Az oklevél: Századunk, 1839., 4. sz., 31. l., *Fejér*, CD. VII. 5., 149. s legjobban Hazai Okm. I. 85. Kritikája *Bunyitay*nál, I. 85. V. ö. u. o. 178.. II. 263., 264. és 290. — 3) Boleszló 1214. évi végrendelete. *Fejér*, III. 1., 153. *Fábián*, 210—3.

érsek előtt történt s a három egyházfejedelem ezúttal talán maga a király ellen is szövetekezett s a trónra vágyó Endre herczeghez csatlakozott. Imre király 1199. márczius 10. a váczi székesegyházba ment s le akarta foglalni az öcscse pártos czéljaira nyitva álló püspöki kincstárt. «Nézz le urunk szent trónodból s gondolj reánk!» éneklé a zsoltárt a püspök az oltár fölépcsőjén, midőn a kincstár ajtaját felnyitatta a király. S a hirtelen haragú fejedelem saját kezével lökte le szent helyéről a püspököt, majd a templomból is kivezette szolgálóival¹⁾.

A király s Endre herczeg seregei még azon évben ismét szemben állottak egymással s ez előzmények után alig kételkedhetünk azon, hogy a két hatalmas püspök személyében úgy megsértett Becse-Gregorok s a körösvidékiek melyik párttal rokonszenveztek²⁾. A fegyelem még az alsó papságnál is teljesen felbomlott s az Aradot magában foglaló csanádi püspökségben oly aggasztóan növekedett a házas papok száma, hogy III. Incze pápa már egyházi átokkal fenyegette az engedetleneket³⁾.

1) *Balics*, II. 1., 181—3. *Horváth*, I. 460. — 2) Erre mutat a dienesmonostori ius patronatust illetőleg Imre által 1199-ben kiadott s már ösmertetett levél is. — 3) *Féjér*, II. 399.

